

Сергій Рябенко

*Адвокат, науковий співробітник  
Центру досліджень визвольного руху*



## МАЛИЙ ДОЩ З ВЕЛИКОЇ ХМАРИ

*Рецензія на: Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. — Т.1: 1939—1943 / под ред. А. Н. Артизова. — Москва: РОССПЭН, 2012. — 878 с.; Т.2: 1944—1945 / под ред. А. Н. Артизова. — Москва: РОССПЭН, 2012. — 1167 с.*

*Sergiy Riabenko*

*The Small Rain From a Big Cloud*

*A Review on: Ukrainian nationalistic organizations during World war two. Documents: in two volumes. — V. 1: 1939-1943 / edited by A. N. Artizov. — Moscow: ROSSPEN, 2012. — 878 p.; V. 2: 1944-1945 / edited by A. N. Artizov. — Moscow: ROSSPEN, 2012. — 1167 p.*

22 червня 2012 р. у Москві було презентовано двотомний збірник документів під назвою «Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны, 1939–1945»<sup>1</sup>.

Ідея підготовки зазначеного збірника виникла ще у 2003 р. у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), керівництво якого провело низку двосторонніх зустрічей з очільниками Росархіву та директорами центральних українських та російських архівів, на яких було досягнуто домовленості про реалізацію проекту протягом 2004–2006 рр. Утім, наявність між українською та російською частинами редколегії суттєвих розбіжностей у поглядах на концепцію майбутнього збірника<sup>2</sup> призвела до того, що спільну роботу над виданням було припинено, і з 2009 р. підготовкою видання займалася російська сторона, поставивши собі за мету «на противагу цим пам'ятникам [Степанові Бандері та Роману Шухевичу — С. Р.] та численним поверховим наукоподібним публікаціям [...] документально показати діяльність українських націоналістичних організацій у роки Другої світової війни»<sup>3</sup>.

Отже, в результаті упорядниками збірника стали виключно російські дослідники на чолі з відповідальним упорядником — заступником начальника відділу науково-дослідної роботи Російського державного архіву соціально-політичної історії (РГАСПИ) Татяною Царевською-Дякіною. До редакційної колегії увійшли, зокрема, директор Російського державного військового архіву (РГВА) Владімір Кузеленков, директор Державного архіву Російської Федерації (ГАРФ) Сергій Мироненко, директор РГАСПИ Андрей Сорокін, член-кореспондент Російської академії наук (РАН) та ректор Російського державного гуманітарного університету Єфім Пивовар, начальник управління реєстрації архівних

<sup>1</sup> *Состоялась презентация сборника документов «Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. 1939–1945» (т. 1–2) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archives.ru/press/220612-presentation.shtml>.*

<sup>2</sup> *Веденеев Д., Лозицкий В. Українські націоналістичні організації в роки Другої світової війни: Документи: у 2 т. // Український історичний журнал. – 2012. – № 6. – С. 215–216.*

<sup>3</sup> *Григорова В. Кровавый тризуб Бандеры [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fb.ru/infoprint/57513.html>.*

фондів Федеральної служби безпеки (ФСБ) Російської Федерації генерал-лейтенант Васілій Христофоров, завідувач відділом східного слов'янства Інституту слов'янознавства РАН Єлена Борисьонок, директор Фонду сприяння актуальним історичним дослідженням «Историческая память» Александр Дюков та інші. Головою редакційної колегії було призначено голову Федерального архівного агентства Росії Андрея Артизова. Рецензував збірник завідувач кафедри історії південних та західних слов'ян Московського державного університету Геннадій Матвєєв.

Передмову та археографічну передмову до збірника написали, відповідно, Є. Борисьонок та Т. Царевська-Дякіна, іменний та географічний покажчики підготували Анна Кочетова та Т. Царевська-Дякіна, біографічні довідки — Є. Борисьонок, Наталія Войкіна, Т. Царевська-Дякіна, Владімір Шепелев, перелік скорочень — Міхаїл Мельтюхов та Т. Царевська-Дякіна.

Збірник було укладено у двох томах, до їх складу включено 506 документів з 15 архівів Росії (ГАРФ, РГАСПИ, РГВА, Центральний архів Міністерства оборони (ЦАМО), Центральний архів ФСБ (ЦА ФСБ), архів Служби зовнішньої розвідки (Архів СВР), Архів президента Російської Федерації), України (Галузевий державний архів Служби безпеки України, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Центральний державний архів громадських об'єднань України), Німеччини (Федеральний архів Німеччини, Федеральний військовий архів, Політичний архів МЗС), Польщі (Архів актів нових) та Білорусі (Національний архів Республіки Білорусь). Усі документи було згруповано у три структурні розділи: перший — від 1939 р. до 22 червня 1941 р., другий — від 23 червня 1941 р. до 1943 р. та третій — від 1944 р. до 1945 р. Крім того, до складу збірника включено додатки, які містять 19 документів, що мають більш пізню дату створення, але тематично пов'язані з основним змістом збірника (протоколи допитів, доповідні записки та донесення, витяги з них), а також 39 фотодокументів з російських архівів (Російський державний архів кінофотодокументів, Держфільмфонд Росії, ГАРФ, РГАСПИ, ЦАМО, РГВА, Архів СВР, ЦА ФСБ).

Значна частина опублікованих у збірнику документів представлена документами вищих партійних та державних органів Ра-

дянського Союзу та Української РСР. Також до складу збірника включено окремі документи німецьких, польських органів влади та структур українського визвольного руху.

Презентація збірника в Україні відбулася 26 вересня 2012 р. З української сторони у ній взяли участь, зокрема, Дмитро Веденесев (на той момент заступник директора Українського інституту національної пам'яті), директор ЦДАВО Наталія Маковська, а також скандально відомий Вадим Колесніченко (на той момент народний депутат України та співголова т. зв. «Міжнародного антифашистського фронту»)⁴, який пояснив появу збірника необхідністю «з'ясування історичної істини, замість створення міфів, які можуть завести у глухий кут»⁵, та низка інших політиків. Подібні презентації згодом відбулися у інших містах України: Одесі⁶, Харкові⁷, Сімферополі⁸, причому особливо активними у процесі їх організації та проведення виявилися політики проросійського спрямування, зокрема той же В. Колесніченко.

З часу презентації двотомника з'явилося декілька рецензій та відгуків на нього з боку українських та закордонних дослідників. Автор першої з них, Александр Гогун, оцінив наукову значимість збірника як вельми обмежену, оскільки, на його думку, упорядники мали б зосередитися, насамперед, на маловідомих та невідомо-

<sup>4</sup> В Украине состоялась презентация сборника архивных документов «Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. 1939–1945» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://r-u.org.ua/arhiv/politika/8003-news.html>.

<sup>5</sup> Сиротин В. Народный депутат Вадим Колесниченко: «Нам нужно установление исторической истины, а не создание мифов, которые могут завести в тупик» [Електронний ресурс] // Факты и комментарии. – 2012. – 27 вересня. – Режим доступу: <http://fakty.ua/153457-narodnyj-deputat-vadim-kolesnichenko-nam-nuzhno-ustanovlenie-istoricheskoy-istiny-a-ne-sozdanie-mifov-kotorye-mogut-zavesti-v-tupik>.

<sup>6</sup> Архивные документы об украинских националистах в годы войны – совместный труд российских и украинских историков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://atv.odessa.ua/news/2012/09/28/arhivnie\\_dokumenty\\_6153.html](http://atv.odessa.ua/news/2012/09/28/arhivnie_dokumenty_6153.html).

<sup>7</sup> В Харькове презентовали сборник документов «Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. 1939–1945» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://partyofregions.ua/person/4fdb36a8254d29ee32000095/news/506d522dc4ca42bb1d000171#sthash.35KTLAYR.dpuf>.

<sup>8</sup> Дремлюгин А. Правда, которой боятся [Електронний ресурс] // Крымская правда. – 2012. – 17 октября. – Режим доступу: <http://www.pravda.crimea.ua/newspapers/2012/10/17/pravda-kotoroj-boyatsya>.

мих представникам російських академічних кіл фактах з історії українського визвольного руху<sup>9</sup>. Утім, у своїй відповіді укладачі відкинули практично усі зауваження рецензента, наголосивши на тому, що презентація збірника у Києві відбулася успішно, та висловили сподівання, що збірник буде корисним не тільки для дослідників, а й для широкого кола читачів, та посприє глибшому усвідомленню та осмисленню подій минулого<sup>10</sup>.

Автори двох інших рецензій, Д. Веденєєв та Володимир Лозицький, охарактеризували збірник як фахово виконане, солідне документальне видання, не висловивши практично ніяких критичних зауважень, та обмежилися переважно наведенням інформації про історію створення збірника, його структуру, кількість використаних документів, їх авторів, архіви, з яких вони походять<sup>11</sup>, а також археографічним аналізом<sup>12</sup>.

На жаль, при докладнішому ознайомленні зі змістом збірника доводиться констатувати, що попри залучення до його створення цілої низки державних установ Російської Федерації, а також великого кола російських істориків, фаховість його виконання залишає бажати кращого.

Вже від початку впадає у вічі доволі велика як для подібного академічного збірника кількість не тільки звичайних описок, а й, що гірше, фактологічних та інших помилок. Крім того, готуючи збірник документів, присвячений діяльності українських націоналістичних організацій, які оперували переважно на українських етнічних землях та вели більшість своєї документації українською мовою, укладачі мали б залучити до роботи над двотомником фахових перекладачів з української мови, чого не було зроблено.

Через це вступна частина видання просто рясніє перекладацькими словотворами на кшталт «Провод ОУН» (т. 1, с. 6),

<sup>9</sup> Гогун А. *Старые песни без главного* [Електронний ресурс] // ZN.ua. – 2012. – 31 серпня. – Режим доступу: [http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/starые\\_pesni\\_bez\\_glavnogo\\_v\\_moskve\\_izdan\\_sbornik\\_dokumentov\\_ob\\_ukrainskih\\_natsionalistah\\_v\\_gody\\_vto.html](http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/starые_pesni_bez_glavnogo_v_moskve_izdan_sbornik_dokumentov_ob_ukrainskih_natsionalistah_v_gody_vto.html).

<sup>10</sup> Борисенко Е., Царевская-Дякина Т. *Еще раз о главном: ответ Александру Гогуну* // *Ab Imperio*. – 2012. – № 3. – С. 380–395.

<sup>11</sup> Веденєєв Д., Лозицький В. *Українські націоналістичні організації...* – С. 215–221.

<sup>12</sup> Веденєєв Д. *Документальна спадщина драматичного часу. Роздуми історика щодо російського документального видання з історії українського націоналізму* // *Національна та історична пам'ять. Зб. наук. праць*. – 2012. – № 3. – С. 300–330.

«заграничний провід ОУН» (т. 1, с. 8), «революционный провід ОУН» (т. 1, с. 9), «бандеровский провід» (т. 1, с. 13), «центральный провід ОУН (б)» (т. 1, с. 15), «районный провід ОУН» (т. 1, с. 16) тощо. У наведеному контексті термін «провід» означає «керівництво», тому проблем з його перекладом, аби у російськомовного читача не виникало недоречних асоціацій з аналогічним словом у російській мові, яке має зовсім інше значення, не мало б існувати. Так само не перекладеною залишилася і похідна від українського терміна «провід» назва посади у структурі ОУН — «провідник». Миколу Лемика (чомусь записаного в українському варіанті як «Лемік») у біографічній довідці було поіменовано «Краевым Проводником» (т. 2, с. 1048). Хоча українською це слово означає усього-на-всього «керівник», «лідер».

Можливо, укладачі вирішили, що «провід» та похідні від нього назви структур або посад є «общепринятыми названиями иностранных организаций, структур или наименованиями должностей», які у тексті мають наводитися «в соответствии с их транскрипцией» (т. 1, с. 28), а не перекладатися? Але у збірнику не наводиться жодних критеріїв, за якими можна було б встановити, яка з назв вважається «загальноприйнятною» та підлягає транскрибуванню, а яка — перекладу. Через це у тексті спостерігається повний різнобій, коли, наприклад, «Українська національна рада» подається як (Украинская национальная рада (УНРада) (т. 1, с. 12), інша назва — «Українська головна визвольна рада» вже перекладається як «Украинский главный освободительный совет» (т. 1, с. 13, 19), а ще нижче у біографічній довідці про Ростислава Волошина подається у вигляді української абрєвіатури «УГВР» (т. 2, с. 1020). Чому у першому випадку назва вважається «общепринятой», у другому — перекладається, а у третьому залишається у вигляді україномовної абрєвіатури, укладачі навіть не намагаються пояснити.

Слід зауважити, що в тексті двотомника подібні приклади не є поодинокими. Зокрема, у примітці до одного з документів упорядники наводять російський переклад назви створеного у Львові Українського державного правління — «Украинское государственное правление» (т. 2, с. 948, примітка №4). Однак у біографічній довідці про Івана Климova вказується абрєвіатура цього органу українською мовою — «УДП» (т. 2, с. 1036), що, як і «УГВР», від-

сутня навіть у переліку скорочень (т. 2, с. 1146–1147) і вживання якої також не пояснюється. В уже згадуваній біографічній довідці про Р. Волошина також «послідовно» наводяться аббревіатури «ІІ НВЗ ОУН» та «ГСВС УГВР» (т. 2, с. 1020). Українською це скорочення від «Надзвичайний Великий збір» та «Генеральний секретар внутрішніх справ Української головної визвольної ради», однак для пересічного російськомовного читача вони є незрозумілими та потребують додаткових пояснень. Як і у випадку з «УДП» обидві аббревіатури у переліку скорочень збірника відсутні (т. 2, с. 1146). І вже геть безглуздо виглядає ситуація, коли в документі під № 2.34 упорядники в перекладі використовують словосполучення «поветовый провод», який у ними ж наданому заголовку до цього документа чомусь подається як «уездной провод» (т. 1, с. 393–394).

У процесі роботи над двотомником його укладачі «збагатили» російську мову такими «словотворами» як «в вишкільном полку «имени Холодного Яра» в Ровно» (т. 2, с. 1042) (слово «вишкільний» українською означає «навчальний»), «комендант подполья УПА» (т. 2, с. 1020) як «переклад» назви посади Р. Волошина «командант запілля УПА» (українською слово «запілля» означає не «підпілля», а «тил»), «ОУН (СД) (самостийников-державников)» (т. 1, с. 13) тощо. Нічого спільного з «общепринятостью названия» усі ці словесні покручі, звісно ж, не мають.

Після такого «переклад» у підписі до зображення передовиці одного з тогочасних видань дати 20 липня як «20 июня» (т. 1, с. 792), при тому, що одна зі статей цієї передовиці описує «пропам'ятні липневі дні 1941 р.», а також МЗС як «МВД» (т. 1, с. 772) навіть не викликає здивування.

Дуже показовим є ставлення упорядників до відмінювання прізвищ. Ті, хто мав справу з радянськими та чекістськими документами, не могли не звернути увагу на те, що у них послідовно не відмінюються окремі українські чоловічі прізвища. Унаслідок цього, у збірнику містяться подяки «А. Ищук... (ГДА СБУ)» (т. 1, с. 30), редакційні заголовки типу «Из доклада секретаря подпольного обкома КП(б)У [...] области В. А. Бегма [...]» (т. 2, с. 134), «Докладная записка секретаря Тернопольского обкома КП(б)У И. Компанеца [...]» (т. 2, с. 484), «Справка зам. начальника УББ НКВД УССР А. Ф. Задоя [...]» (т. 2, с. 612), «Отчет секретаря Станиславского обкома КП(б)Украины М. В. Слонь [...]» (т. 2, с. 613)

тощо. Однак справжньою проблемою виявилось прізвище «Вадіс», щодо відмінювання якого члени редколегії так і не дійшли згоди. У результаті, у тексті видання послідовно присутні два варіанти: у редакційних заголовках до документів № 1.42 (т. 1, с. 93), № 1.73 (т. 1, с. 205), №3.86 (т. 2, с. 330) це прізвище відмінюється, а у редакційних заголовках до документів №3.38 (т. 2, с. 166), №3.149 (т. 2, с. 593) — ні.

Нехтування правилами граматики породило двозначні вирази: «в записях руководителя подрайонного провода «Максим» от 15 мая...» (т. 1, с. 21), «...о переговорах с руководителем подразделения УПА «Орел»» (т. 1, с. 27) тощо. Насправді йшлося про підрайонового провідника на псевдо 'Максим' та сотенного УПА Миколу Олійника-«Орла» відповідно, однак такі нюанси зрозумілі далеко не кожному читачеві.

Суттєві проблеми у членів редколегії виникли й з транскрибуванням незвичних для російського вуха українських прізвищ. Наприклад, упорядники так і не змогли вирішити, як саме слід писати прізвище Крайового провідника ОУН (б) на Західноукраїнських землях Івана Климова-«Легенди». Як і у випадку з Вадісом, у тексті збірника зустрічаються два варіанти: «Иван Климов» (т. 1, с. 387, 389, 771; т. 2, с. 948, 1058) та «Иван Климов» (т. 1, с. 453; т. 2, с. 1036, 1077). Аналогічним чином укладачі повелися і з прізвищем «Стахів», яке носили двоє діячів ОУН (б): у біографічних довідках їх подано як «Стахов Владимир» (т. 2, с. 1076) та «Стахов Евгений» (т. 2, с. 1077), але у всіх інших місцях це прізвище наводиться у формі «Стахов» (т. 1, с. 320, 341, 830; т. 2, с. 966).

Залишає бажати кращого і концепція збірника. Хоча видання й має назву «Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны, 1939–1945», упорядники ніде не пояснюють, які саме структури вони вважають «українськими націоналістическими організаціями», не наводять жодних визначень чи критеріїв, за якими відповідну організацію слід відносити до категорії «українських націоналістических». Подібна невизначеність дозволила укладачам подати під маркою «українських націоналістических організацій» такі структури, як, наприклад, створена німецькою владою допоміжна поліція Райхскомісаріату «Україна» та Дистриktу «Галичина» Генеральної губернії.



Описуючи у вступі польсько-українське протистояння на Волині у часи Другої світової війни, Є. Борисьонук безапеляційно заявляє, що «кровавая междоусобица на этой территории получила наименование «волынской резни» (т. 1, с. 14). Однак на сьогодні щодо зазначених подій дослідники застосовують терміни «винищення», «екстермація», «етнічна чистка», «геноцид», «конфлікт», «протистояння», «війна» та «громадянська війна»<sup>13</sup>. Зі зрозумілих причин упорядники не говорять про це нічого. Зате, вочевидь, для посилення пропагандистського ефекту, наводять характеристику дій «украинских националистов в отношении поляков» за повідомленнями Українського штабу партизанського руху та НКГБ СРСР, у яких містяться формулювання на кшталт: «украинские националисты проводят зверскую расправу над беззащитным польским населением, ставя задачу полного уничтожения поляков на Украине» (т. 1, с. 15). Відібрані укладачами у подібному ключі характеристики дій українців з боку німецької окупаційної влади та польського підпілля без надання будь-якої оцінки діям іншої сторони (поляків) створюють у пересічного читача враження, ніби у польсько-українському протистоянні одна зі сторін була катом-«різуном», а інша, відповідно, «жертвою», хоча оприлюднені на сьогоднішній день документальні джерела доводять, що це далеко не так. Лише мимохідь у вступі згадується про роль німецьких чинників у провокуванні та роздмухуванні протистояння (т. 1, с. 14-15), однак будь-яких згадок про причетність до цього радянських партизанів, чиї загони діяли на території Волині й Полісся, там шукати марно.

Заангажованість укладачів збірника чітко проявляється у способі, яким ті обґрунтовують власну тезу «о согласованных действиях украинских националистов с германскими властями против партизанских отрядов и наступающей Красной армии» (т. 1, с. 16) та того, що командирам УПА «давалось полное право входить в самые различные сделки с немцами» (т. 1, с. 17). Для цього вони, серед іншого, наводять «сведения о переговорах [німців — С. Р.] с руководителем одного из подразделений УПА «Орлом» в конце апреля 1944 г. в Каменке-Струмилово. «Орел» согласился в соответ-

<sup>13</sup> В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942–1947. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – С. 5, 18, 34, 40–41.

ствии с указаниями германской стороны «заградить свой отрезок территории в 20 км на восток, против вторжения советско-русских банд или их частей, или например, взять на себя защиту дорогу Львов–Перемышль» и передал трофейную советскую карту» (т. 1, с. 17), а також, що «командир куреня «Макс» из группы «Игоря» помогал немцам сдерживать наступление Красной армии, наступавшей на Подкамень. За это нацисты разрешили боевикам «Макса» и «Игоря» ограбить польский монастырь–крепость, вырезать укрывавшееся там от бандеровского террора польское население и забрать себе ценности — утварь богатого костела» (т. 1, с. 17–18). Однак упорядники не вказали, що вищевказані дії ‘Орла’ та ‘Макса’ були самовільною ініціативою цих командирів, за що обидва понесли відповідальність. Так, Микола Олійник–‘Орел’ у тому числі за несанкціоновану співпрацю з німцями отримав смертний вирок, який було приведено до виконання перед строем сотні 15 квітня 1944 р. його безпосереднім організаційним зверхником Миколою Гошовським<sup>14</sup>. Максима Скорупського–‘Макса’ було усунуто від командування куренем на початку травня 1944 р., і слідства у СБ та розстрілу він unikнув лише тому, що дезертирував з лав УПА та втік на Захід<sup>15</sup>.

Тенденційними є коментарі укладачів до меморандуму ОУН (б), надісланого до Райхсканцелярії 23 червня 1941 р., та протоколу слухання членів Українського національного комітету та Степана Бандери від 3 липня 1941 р. Окремі висмикнуті з контексту цитати з обох документів подано таким чином, аби створити у читачів образ ОУН (б) як однозначно «пронімецької», а отже «колаборантської» (з точки зору офіційної Москви) організації, яка «искренне во всех отношениях сотрудничала со всеми немецкими инстанциями», а її керівники «не собирались действовать вопреки интересам Германии» (т. 1, с. 11–12). Разом з тим, за вже звичною «традицією» укладачі знову «забули» вказати, що текст меморандуму ОУН (б) містив, серед іншого, низку доволі чітких пересторог чи навіть погроз по відношенню до німецьких офіційних чинників. Так, у ньому зазначалося, що вирішення українського питання повинно відповідати українським інтересам, Українська

<sup>14</sup> В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. — С. 218–220.

<sup>15</sup> Там само. — С. 218.

держава має бути справді незалежна та суверенна, а тому словацький або хорватський варіанти є неприпустимими. Автори документу наголошували на тому, що навіть якщо німецькі війська спочатку вітатимуть в Україні як визволителів, то «незабаром це ставлення може змінитися, якщо Німеччина прийде в Україну не з метою відновлення Української держави і відповідними гаслами». Меморандум закінчувався заявою (фактично — прихованою погрозою) про те, що українці «сповнені рішучості створити підвалини, які забезпечили б національний розвиток у незалежній державі. З цією рішучістю повинна рахуватися кожна сила, яка, переслідуючи одночасно власні інтереси, хоче створити новий порядок на східноєвропейському просторі. Організація Українських Націоналістів, яка упродовж багатьох років веде здорову частину українського народу в революційній боротьбі за державну незалежність України і виховує увесь український народ для цього завдання, готова вести цю боротьбу аж до здійснення свого національного ідеалу»<sup>16</sup>.

Так само у протоколі слухання від 3 липня 1941 р. упорядники навмисно залишили поза увагою слова С. Бандери про те, що керівництво ОУН (б) проводить боротьбу проти всіх окупантів України, і до останнього часу така боротьба велася як самостійна від імені самостійної та незалежної України. Бандера також зазначав, що усі накази, у тому числі про створення Українського державного правління (УДП), він віддавав без будь-якого погодження з німецькими структурами, спираючись «лише на мандат, який я отримав від українців. Розбудова і творення українського життя в першу чергу можливі через українців на території, де живуть українці, і це може, звичайно, лише тоді статися, коли до цього будуть залучені українські фактори. Я стою на тій точці зору, що поки що це може відбуватися лише в порозумінні з німцями»<sup>17</sup>.

Вступна стаття містить цілу низку грубих фактологічних помилок. Наприклад, упорядники вказують, що «весной 1943 г. была

<sup>16</sup> *Українське державотворення: Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів / упор. О. Дзюбан. — Львів; Київ: Піраміда, 2001. — С. 67, 70–71, 73–75.*

<sup>17</sup> *Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1 / упоряд. і перемова В. Косика. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. — С. 109–113.*

сформирована добровольческая стрелковая дивизия войск СС «Галичина» (док. 2.126)» (т. 1, с. 14). Однак насправді навесні 1943 р. було лише оголошено про створення дивізії. За спогадами колишнього начальника оперативного відділу штабу дивізії Вольфа-Дітріха Гайке, улітку 1943 р. формування дивізії фактично лише розпочалося<sup>18</sup>. Всупереч наведеним фактам для обґрунтування свого твердження укладачі вдалися до відвертої фальсифікації, вказавши, що факт «сформування» дивізії «Галичина» навесні 1943 р. начебто підтверджується документом під №2.126. Однак, як можна бачити з тексту самого документа (т. 1, с. 614–615), він містить лише загальну інформацію про те, як саме мало відбуватися формування дивізії та поліцейських полків, і жодних дат «сформування» дивізії «Галичина» у ньому не наводиться.

Багатим на грубі фактологічні помилки та неточності є й твердження укладачів про те, що «28 апреля 1943 г. во Львове состоялось торжественное заседание представителей немецких оккупационных властей и оуновских организаций. В этот же день губернатор дистрикта «Галичина» Вехтер подписал соответствующий декрет о дивизии. По сообщению начальника полиции безопасности и СД, «большие части Галицийской дивизии состоят из членов УПА» (т. 1, с. 14). Насправді у жодному урочистому засіданні з німецькою окупаційною владою представники жодних «оунівських організацій» 28 липня 1943 р. участі не брали, а єдиний, кого з натяжкою можна вважати «представником» ОУН, був Віктор Курманович, який мав статус почесного гостя губернатора Отто Вехтера і на той момент уже відійшов від справ Організації<sup>19</sup>. Як достовірна, без будь-якого фахового коментаря або пояснення, подається упорядниками й інформація, що міститься у цитованому ними повідомленні начальника поліції безпеки СД про присутність значної кількості членів УПА у складі дивізії. Таке твердження не відповідає дійсності. Провід ОУН (б) та Головна команда УПА

<sup>18</sup> Гайке В.Д. *Українська дивізія «Галичина». Історія формування і бойових дій у 1943–1945 роках / за заг. ред. В. Кубійовича.* – Тернопіль: Мандрівець, 2012. – С. 11, 16; Колісник Р. *Військова Управа та українська Дивізія «Галичина».* – К: Ярославів Вал, 2009. – С. 69–73.

<sup>19</sup> Колісник Р. *Військова управа...* – С. 36.

<sup>20</sup> Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні / пер. з фр. Р. Осадчука.* – Париж; Нью-Йорк; Львів: Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 1993. – С. 358–359; Колісник Р. *Військова управа...* – С. 40, 59.

офіційно висловлювалися категорично проти створення дивізії «Галичина»<sup>20</sup>, і тому, хоча певна кількість членів бандерівського крила ОУН і потрапила до її лав, вони аж ніяк не могли становити її «большие части». Радше навпаки, варто говорити про те, що частина дивізіоників після битви під Бродами у липні 1944 р. потрапила до УПА<sup>21</sup>.

Дуже екстравагантно виглядають також редакційні заголовки до документів під №2.25: «Запись беседы проф. Коха с заместителем министра восточных территорий А. Розенбергом о событиях 30 июня 1941 г. во Львове» (т. 1, с. 368) та № 2.34: «Отчет неустановленного лица о деятельности уездного провода ОУН в Николаеве и политическом положении в Николаевской области» (т. 1, с. 393). Складається враження, що, вигадуючи заголовок до останнього документа, укладачі навіть не спробували замислитися над тим, чому це раптом «повітовий провід ОУН у Миколаєві» вирішив звітувати про «політичний стан у Миколаївській області» не своєму обласному прововоді, а проводу ОУН у Львові, а також яким чином у місті Миколаєві, центрі Миколаївської області, та прилеглий окрузі 16 липня 1941 р. розмістилися «частини словацької армії», якщо місто Миколаїв було окуповане лише 16 серпня 1941 р. і «частин словацької армії» у цей час там не могло бути у принципі? Відповідь проста: у документі йшлося про районний центр Миколаїв на Львівщині.

У редакційних заголовках до інших документів упорядники не ідентифікували або помилково ідентифікували авторів та посади, які вони займали у підпіллі. Наприклад, у редакційному заголовку до документа №3.104 його автором вказано «Ю. Сурмача» (т. 2, с. 419), який відсутній навіть в іменному покажчику (т. 2, с. 1114). Насправді це псевдо відомого оунівського діяча Михайла Кондрата<sup>22</sup>. Документу під №3.179 надано заголовок «отчет неустановленного лица о борьбе подразделений ОУН на Буковине против частей НКВД и истребительных отрядов в мае — июле 1945 г.» (т. 2, с. 696), хоча насправді цей документ є звітом окружного проводу

<sup>21</sup> Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні... — С. 435.

<sup>22</sup> Літопис УПА. Нова серія. — Том 13: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали 1943–1952. Книга 2. — К; Торонто, 2009. — С. 1172.

<sup>23</sup> Літопис УПА. Нова серія. — Том 19: Підпілля ОУН на Буковині. 1943–1951. Документи і матеріали. — Київ; Торонто, 2012. — С. 119–121.

ОУН Буковини та стосується подій травня—червня, а не травня—липня 1945 р., як про це зазначено у збірнику<sup>23</sup>. Ще один документ під №3.192 ідентифікований укладачами як «письмо С. Вара [...]» (т. 2, с. 789), який також відсутній в іменному покажчику (т. 2, с. 1096). Хоча це псевдо одного з провідних діячів ОУН та УПА Василя Кука, яке насправді писалось як «С-вар»<sup>24</sup>. Редакційний заголовок до документа під №3.200 «Информационный отчет руководителя подразделения УПА Арпада о деятельности подразделения УПА в Черновицкой обл. в ноябре 1945 г.» (т. 2, с. 824) так само містить помилку: псевдо «Арпад» носив Василь Савчак-«Сталь», який був не «керівником підрозділу УПА», а окружним провідником ОУН Буковини<sup>25</sup>.

Викликає питання і задекларований упорядниками принцип підбору документів для публікації. Заявляючи у археографічному вступі про те, що відібрані документи «освещают неоднозначные события о деятельности националистических организаций на Западной Украине перед началом и во время Второй мировой войны и позволяют увидеть происходящее с трех противоположных сторон: советской власти, гитлеровской власти и собственно со стороны украинских националистических организаций, в первую очередь, ОУН» (т. 1, с. 25–26), укладачі майже одразу це спростовують, вказуючи нижче, що у збірнику публікуються також документи польських органів влади, які діяли на території західних областей України: 2-го відділу Генерального штабу, Національного відділення МВС Польщі та Окремого сектору інформації контррозвідки ДОК VI у Львові (т. 1, с. 26), що свідчить про наявність вже «четвертої» протилежної сторони. Крім того, хоча цілком очевидним видається бажання авторки археографічного вступу показати український націоналістичний рух як локальний, обмежений рамками Західної України, включені до видання документи демонструють, що діяльність українських націоналістів не обмежувалася виключно західними областями, а тією чи іншою мірою охоплювала і території центральних, південних та навіть східних областей України. Слід також зауважити, що деякі відібрані до

<sup>24</sup> Літопис УПА. Нова серія. — Том 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. — Київ; Торонто, 2011. — С. 236.

<sup>25</sup> Літопис УПА. Нова серія. — Том 19... — С. 141–145.

публікації документи, наприклад №11 (т. 2, с. 895–902), не мають ніякого відношення до діяльності українських націоналістів «перед началом и во время Второй мировой войны», адже стосуються пізніших подій на території Львівської області: від 15 квітня до 15 червня 1946 р. Подібні приклади лише зайвий раз підкреслюють непродуманість і суперечливість концепції збірника.

Низька фахова кваліфікація укладачів повною мірою проявилися у біографічних довідках, складених про учасників українського визвольного руху. Наприклад, у біографічній довідці про Романа Шухевича її укладачі вказали, серед іншого, що він обіймав посаду «зам. боевого подразделения «Дружины украинских националистов» (дивизии «Нахтигаль»» (т. 2, с. 1091)! Не меншими фактологічними помилками переповнена й біографічна довідка про Ростислава Волошина (т. 2, с. 1020). З неї можна дізнатися про його ув'язнення у «советской тюрьме (1939 — 1941)» (хоча насправді його було звільнено з радянської в'язниці 5 липня 1940 р.)<sup>26</sup> та перебування у 1941 р. на посаді «главы областной Управы Ровенской обл.» (хоча Волошин був лише заступником її голови)<sup>27</sup>. Недостатньо точними є відомості про роль, яку відігравав Волошин у проведенні Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН (б) та Конференції поневолених народів, у яких він не тільки, як це стверджують упорядники, брав участь, а й головував під час їхньої роботи<sup>28</sup>. Так само неточною є наведена дата загибелі Волошина: «в конце 1944», хоча насправді він загинув 22 серпня<sup>29</sup>.

Подібні фактологічні помилки зустрічаються і в багатьох інших місцях. Так, Ганса Коха названо «полковником УГА» (т. 1, с. 770, примітка №208), хоча у Галицькій армії він мав лише звання сотника Генерального штабу<sup>30</sup>. Місцем народження Самуїла Шварцбарда чомусь вказано Смоленськ (т. 1, с. 766, примітка №160), хоча насправді він народився в Ізмаїлі. У біографії Євгена Стахова

<sup>26</sup> Марчук І. Ростислав Волошин / Літопис УПА. Серія «Події і люди». Книга 18. — Торонто; Львів, 2012. — С. 27.

<sup>27</sup> Марчук І. Ростислав Волошин... — С. 30; Українське державотворення... — С. 288, 347.

<sup>28</sup> Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920-1939 роки. — Київ: Українська видавнича спілка, 2007. — С. 645.

<sup>29</sup> Марчук І. Ростислав Волошин... — С. 53–54.

<sup>30</sup> Стецишин О. Ландскнехти Галицької армії. — Львів: Часопис, 2012. — С. 373.

зустрічаємо, що він «вместе с И. Климивым — организатор подполья в Горловке» (т. 2, с. 1077), хоча насправді створенням підпілля там займався не Іван Климів-‘Легенда’, а Іван Клим-‘Митар’<sup>31</sup>. Володимира Кубійовича упорядники зробили «руководителем Войсковой Управы (ВУ) во Львове» (т. 2, с. 1044), хоча насправді Військову управу дивізії «Галичина» очолював Альфред Бізанц<sup>32</sup>.

Ще одного діяча ОУН (б) Івана Равлика члени редколегії нагородили званням «організатор укр. поліції» (т. 2, с. 1066), хоча до української поліції він не мав ніякого відношення, а займався створенням української народної міліції (УМН)<sup>33</sup>. Схоже, що цю інформацію автори біографічної довідки взяли з російської Вікіпедії<sup>34</sup>. А Євген Врецьона зусиллями упорядників став не тільки від «07.1941 — нач. украинской полиции Львова», а й «участником расправы над польскими учеными» (т. 2, с. 1021). Шкода тільки, що члени редколегії так і не спромоглися пояснити, яким чином Врецьоні у липні 1941 р. вдалося очолити «українську поліцію Львова», якої тоді не існувало, та на підставі яких джерел вони зробили висновок про начебто «участь» Врецьони у «расправе над польскими учеными»...

У біографічній довідці про Миколу Лемика наведено не тільки помилкову дату народження (1914 рік замість 1915-го)<sup>35</sup>, а й на один день зміщено дату виконання замаху на секретаря радянського консульства у Львові О. Майлова — «21.10.1933» замість «22.10.1933»<sup>36</sup> (т. 2, с. 1048). Найцікавіше те, що у вступі до збірника вказано ще одну «дату» замаху на О. Майлова: «30 октября 1933 г.» (т. 1, с. 7)! Після такого, мабуть, аби остаточно заплутати читачів, упорядники називають посаду, яку в 1941 р. обіймав Лемик: «Краевой Проводник ОУН(м) на восточно-украинских землях»! Хоча після розколу ОУН М. Лемик належав не до мельниківського, а до бандерівського крила.

<sup>31</sup> Нікольський В. Підпілля ОУН (б) у Донбасі. — К: Інститут історії НАН України, 2001. — С. 56.

<sup>32</sup> Гайке В.Д. Українська дивізія «Галичина»... — С. 15; Колісник Р. Військова управа... — С. 35, 41.

<sup>33</sup> Українське державотворення... — С. XIII.

<sup>34</sup> Равлик, Іван Романович [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Равлик,\\_Иван\\_Романович](http://ru.wikipedia.org/wiki/Равлик,_Иван_Романович).

<sup>35</sup> Мірчук П. Нарис історії ОУН... — С. 731.

<sup>36</sup> Там само.



Ймовірно, цю біографічну довідку разом з усіма помилками укладачі збірника з незначними скороченнями запозичили з електронної версії «Довідника з історії України» за редакцією І. Підкови та Р. Шуста, посилання на який взагалі відсутнє у збірнику<sup>37</sup>. Як легко помітити, в обох виданнях збігаються не лише окремі речення, а й помилки.

Багато помилок містить у собі біографічна довідка про Ріка Ярого. З незрозумілих причин оголосивши його «агентом гестапо», упорядники вигадали у структурі ОУН «чрезвычайный провод», членом якого Ярий, на їхню думку, встиг побувати у «1934–1939» роках (т. 2, с. 1093). Надалі Ярого було «підвищено» до «референта иностранных дел и финансов нового провода, созданного оккупационными властями». На думку членів редколегії збірника, кар'єрі Ярого не завадив навіть арешт та подальше перебування протягом вересня 1941 — лютого 1943 у німецькому концтаборі, адже, як виявилось, він «в 1942 в Бессарабии вступил в ряды Украинской повстанческой армии (УПА)»! Аналогічна ситуація, за версією упорядників, мала місце із Яковом Буслом: перебуваючи у польському концтаборі, він у 1935 р. паралельно обіймав посаду організаційного референта Крайової ексекютиви ОУН на Північно-західних українських землях (т. 2, с. 1017), хоча насправді зайняв її у 1936 р., після звільнення з Берези Картузької<sup>38</sup>.

Взагалі принцип складання біографічних довідок залишає бажати кращого. Так, у збірнику взагалі відсутні біографічні довідки про останнього головного командира УПА Василя Кука-‘Леміша’, командира ВО «Заграва» та Крайового провідника Північно-західного краю Івана Литвинчука-‘Дубового’, першого командира та першого начальника штабу бандерівської УПА на Волині Василя Івахова-‘Сома’ та Юліана Ковальського-‘Гарпуна’, організатора перших військових відділів ОУН (б) на Волині Сергія Качинського-‘Остапа’, заступника Крайового провідника Закерзоння Василя Галасу-‘Орлана’ тощо. У біографічних довідках про інших провідних діячів українського визвольного руху пропущені суттєві

<sup>37</sup> Лемик Микола [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://history.franko.lviv.ua/III.htm>

<sup>38</sup> Мірчук П. Нарис історії ОУН... — С. 636–637; Ішук О., Марчук І. Брати Бусли. Життя за Україну. — Торонто; Львів, 2011. — С. 25, 28. — (Літопис УПА. Серія «Події і люди». Книга 16).

подробиці. Наприклад, у довідках про Якова Бусла, з невідомих причин названого упорядниками «Буссел», та Дмитра Маївського (т. 2, с. 1017, 1050–1051) жодним словом не згадано про їхню участь у переговорах зі спеціально уповноваженими представниками уряду УРСР у лютому — березні 1945 р. У біографічній довідці про Євгена Побігушого не вказано про його службу у дивізії «Галичина» та Українській національній армії (т. 2, с. 1064).

Чимало питань викликає підбір ілюстративного матеріалу та його атрибуція укладачами двотомника. Наприклад, одна з світлин у збірнику атрибутована упорядниками так: «Украинская девушка наливает молоко немецкому солдату. Октябрь 1941 г.» (т. 1, с. 798). Однак, як відомо, дівчина на фотографії є не україною, а татаркою, і подія відбувається у Криму, який на той момент до складу УРСР не входив<sup>39</sup>. Яке відношення ця фотографія має до «українських націоналістичних організацій», лишається загадкою. Ще одна світлина атрибутована укладачами як «Групповая фотография с командующим УПА Климом Савуром в центре. Не позднее конца 1944 г.» (т. 2, с. 989). Насправді цю фотографію зроблено у 1930-ті роки, коли Дмитро Клячківський-‘Клим Савур’ був членом правління Збараської організації спортивного товариства «Сокіл-Батько»<sup>40</sup>, а УПА не існувало ще навіть у проекті.

На тлі усього цього, дуже показовими видаються твердження упорядників про те, що з загальної кількості опублікованих у збірнику документів (506) раніше начебто було опубліковано трохи більше 1/5 частини (106), а решта (390) публікується вперше (т. 1, с. 26). Нижче додатково зазначається, що «около 21% документов публиковалось ранее, однако подавляющее количество этих документов было опубликовано в зарубежных изданиях» (т. 1, с. 27). Насправді ж, із заявлених 390 документів, які начебто повністю або частково публікуються вперше, мінімум 57 документів повністю або частково уже публікувалися раніше. Такими, наприклад, є документи №№ 1.36, 1.48, 1.61, 1.89, 1.92, 2.2.1–2.2.6, 2.10, 2.23, 2.26, 2.37, 2.42, 2.47–2.48, 2.56, 2.59, 2.64, 2.81, 2.84, 2.86, 2.105,

<sup>39</sup> Мальгин А. Партизанское движение Крыма и «татарский вопрос». 1941–1944 гг. — Симферополь: СОНАТ, 2009. — С. 16.

<sup>40</sup> Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський — «Клим Савур». — Рівне: Видавець Олег Зень, 2009. — С. 9.

2.127, 2.135, 2.140–2.144, 2.147, 2.161, 2.167, 2.172–2.173 з першого тому, документи № 3.14, 3.281–3.282, 3.43, 3.46, 3.48, 3.52–3.53, 3.55, 3.59, 3.73, 3.97, 3.100, 3.104, 3.179–3.180, 3.192, 3.195, 3.198, 3.200 з другого тому та інші.

Найбільш показовим у всій збірці є, мабуть, невеликий за обсягом документ під № 2.2.6 (т. 1, с. 333–334), який буквально наспигований різноманітними помилками та неточностями. Уже сама назва «Выписка из отчета походной группы ОУН об организации местных органов самоуправления в с. Млыны» містить грубу фактологічну помилку, адже насправді документ є звітом<sup>41</sup>, а не витягом з нього.

Підпис автора документу («Карб») упорядники не ідентифікували та не розшифрували, хоча відомо, що це скорочення від псевдо Ярослава Стецька «Зиновій Карбович». Тому не дивно, що в іменному покажчику «Карб» наводиться як самостійна особа, відмінна від «Карбовича» (т. 1, с. 822) чи Ярослава Стецька (т. 1, с. 830). Як і у випадку з Миколаєвом, необізнаність укладачів з географією східної Галичини зіграла з ними злий жарт, змусивши приписати авторові документа слова про те, що «позавчера в селе Кобыльница русский жид со страха убил немецкого солдата и коня, за что немцы расстреляли двоих известных националистов — Михаила Сенника и Николая Шванна» (т. 1, с. 333). Насправді Стецько нічого не писав про «русского жида» — просто село, де відбувалися події, називалося не «Кобильница», а «Кобильница Руська»<sup>42</sup>. Також незрозуміло, чому упорядники вирішили, що причиною убивства став «страх русского жида», адже в оригіналі йдеться про те, що убивство відбулося «із стриху»<sup>43</sup>, тобто з горища. Загадкою лишається також, звідки в українських прізвиськах «Сеник» та «Шван» при їх переданні російською раптом узялася подвійна «н».

Уживане автором документа слово «жид» усюди по тексту подається упорядниками без перекладу, хоча у російській мові воно має негативне забарвлення, яке відсутнє у тогочасній українській, якою писався документ.

<sup>41</sup> Українське державотворення... — С. 77.

<sup>42</sup> Там само.

<sup>43</sup> Там само.

Відверто неточним є також переклад інших частин документа. Так, авторів приписали вислів: «среди маршевых колонн и автомы вынуждены были повернуть на Млыны. Ныне в первой половине дня пробуем ехать дальше» (т. 1, с. 333). Хоча в оригіналі Стецько писав не про те, що до повороту їх змусили якісь обставини, а лише, що вони «поволі», тобто не поспішаючи, не швидко, повернули на Млини і що «нині пополудні коло першої пробуємо їхати далі»<sup>44</sup>. У перекладі вислову «большевицькі вояки» упорядники абсолютно недоречно вжили суржик, чим надали словам автора непотрібного смислового відтінку; українською слово «вояки» означає «воїни, солдати». Неточним є переклад і слова «вимордують»: у наведеному контексті воно означає не «будут издеваться», а «поубивают». «Переклад» наступного речення — «тут есть несознательный надднепрянец, и он говорит» — повністю перекручує його зміст: в оригіналі автор вживає фразу «і це говорить», маючи на увазі, що наявність у селі «несвідомого надніпрянця» підтверджує його попередню тезу, що «населення є дуже забите і боїться, що кожен західний народ його винищить»<sup>45</sup>. Незрозуміло, з яких міркувань упорядники вирішили відправити Стецька у піший похід до Яворова, хоча в оригіналі він чітко пише: «їду до Яворова». «Два свідомих націоналісти» перетворилися на «двоих известных националистов», хоча правильний переклад російською цього слова — не «известный», а «сознательный». Неточно передано й наступний фрагмент: упорядники приписали авторів документа слова про те, що через провокації євреїв «уничтожают наших людей и наше население», хоча в оригіналі Стецько писав про те, що людей і населення «хочуть винищувати». Так само неточним є й переклад наступного речення, про те, що для організації міліції отець Лев Согор «имеет подписанные ОУН полномочия»: в оригіналі повноваження («повновласть») священника — «писані»<sup>46</sup>, тобто складені у вигляді письмового документа. Нарешті, «переклад» ще одного речення повністю перекручує його зміст: «так что пусть приходят сюда на встречу милиции, она этих жи-

<sup>44</sup> *Українське державотворення... — С. 77.*

<sup>45</sup> *Там само.*

<sup>46</sup> *Там само. — С. 78.*

<sup>47</sup> *Там само.*

дов устранит и т.д.». Насправді Стецько пропонує мешканцям села «йти на зустріч»<sup>47</sup> міліції, тобто, усіяяко сприяти їй.

Після такого твердження відповідального упорядника Т. Царевської-Дякіної про те, що у процесі роботи над збірником вона та її колеги «очень тщательно вычищали переводы (это особенно касается извлечений из немецких документов) и старались не допускать никакой избирательности или небрежности»<sup>48</sup> викликають щонайменше здивування.

Хоча упорядники збірника і ввели в науковий обіг певну кількість нових документів, однак насправді, як зауважив А. Гогун, невідомих раніше фактів, на підставі яких можна було б вибудувати нові інтерпретації історичних подій, у збірнику дуже мало. У гонитві за дутими сенсаціями укладачі навіть не звернули увагу на численні помилки у вступі, редакційних заголовках документів та примітках до них, атрибуції фотографічних та інших матеріалів, біографічних довідках та покажчиках.

Хоча 25 квітня 2013 р. на XXII професійному конкурсі Асоціації книговидавців Росії «Лучшие книги 2012 года» збірник було визнано переможцем у номінації «Лучшая книга в области гуманитарных наук»<sup>49</sup>, загалом він є віддзеркаленням того стану, у якому перебуває в Росії україністика та дослідження новітньої історії України. Фактично жоден з цих напрямків, за поодинокими винятками, не розробляється та не досліджується російськими науковцями на серйозному академічному рівні через надмірну політизацію та залежність від офіційного курсу керівництва Росії.

Ось тому з великої хмари, якою зовні видавався об'ємний збірник, у підсумку пролився малий дощ.

<sup>48</sup> Григорова В. Кровавый тризуб Бандеры...

<sup>49</sup> *Использование и публикация документов. Из отчета РГАСПИ за 2013 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [http://rgaspi.org/about/activities/isp\\_i\\_publ\\_dokumentov](http://rgaspi.org/about/activities/isp_i_publ_dokumentov).*